

SOCIOLOGIJA NA RASKRŠĆU

Josip Županov
Fakultet političkih nauka, Zagreb

Željka Šporer
Rudarsko-geološko-naftni fakultet, Zagreb

U ovom se radu iznosi i problematizira položaj sociologije kao akademske i kao aplikativne discipline. Naglašava se da se sociologija prvo razvijala kao akademska, a tek zatim kao aplikativna disciplina u različitim područjima. Postavlja se i pitanje o eventualnim potrebama prilagođavanja profesionalnog školovanja sociologa potrebama stvaranja solidnijih pretpostavki za izobrazbu »primijenjenog sociologa« (za razliku od »konvencionalnog«).

Situacija se u nas analizira kroz prizmu dileme: da li u nas postoji potreba za socijalnom ekspertizom, odnosno, kakav je današnji položaj aplikativne sociologije u nas? U radu se konstatira da je sociološka ekspertiza u nas rijetka, i da prema njoj postoji globalno odbojan stav. Ekspertiza se odbija zbog tzv. »religiozne strukture svijesti«, zbog predstave o sociologiji kao »zdravorazumskoj disciplini« te o predmnijevanoj nekorisnosti rezultata sociološke ekspertize. Sve su to međutim elementi protiv kojih se sociologija kao profesija mora boriti da bi i sociološka ekspertiza dobila ono mjesto koje u razvijenom svijetu ima već danas.

Put kojim se razvija sociologija karakterističan je po tome što se sociologija (prvenstveno u Evropi) ne razvija prvo kao vještina (npr. medicina, veterina) koja s razvojem znanosti dobiva i svoju teorijsku osnovu. Ona se najprije razvija kao akademska disciplina, teorijska znanost, a tek kasnije razvija svoju aplikaciju.

Tradicionalna orijentacija sociologije na prvenstveno ili jedino akademsku afirmaciju i prvenstveno i jedino aplikaciju u obrazovnom sistemu, dugo se zadržava u sociologiji. Posljedice toga zadržavanja u samo akademskoj orijentaciji su višestruke, kako za samu sociologiju kao znanost, tako i za njene nosioce, a posebno za društvo u kojem sociologija djeluje.

Zadržavanje samo u obrazovnom sistemu znači sociologiji kao znanosti limitirati mogućnost novih spoznaja. Sociologija se ne može zadržavati na teorijama i apriornim postavkama, već teorije treba provjeravati da bi se

odredila njihova valjanost. Tek stalna istraživanja na svim nivoima i sa svim tehnikama znače širenje mogućnosti spoznaje i novih teorijskih dometa. To međutim nije moguće samo djelovanjem u akademskom i obrazovnom sistemu koji su uvijek i svagdje ograničeni financijski i kadrovski.

Za sociologe, posljedice zadržavanja u akademsko-obrazovnom krugu znače limitirati polje profesionalnog rada i prema tome značajno suziti krug u kojem se sociolozi mogu zapošljavati. Daljnja konsekvenca je dugoročno relativno smanjivanje (ili nepovećavanje) broja diplomiranih sociologa.

Za društvo u kojem sociologija djeluje posljedice se očituju u izostanku sociološke ekspertize, tj. znanstvenog pristupa analizi svih društvenih fenomena. Sve što se dešava uvijek se dešava u socijalnom sistemu, prema tome poznavanje parametara toga socijalnog sistema zahtjev je suvremenih razvijenih, demokratskih društava koji na znanosti baziraju svoje akcije. Izostanak znanstvenog pristupa u nekom društvu stvara širok prostor za ideološko djelovanje i dugoročno smanjenje mogućnost da se afirmira znanstveni pristup društvenim fenomenima.

Prema tome, zadržavanje sociologije samo u akademskom krugu i obrazovnom sistemu je pogubno. To znači »getoizaciju« sociologije kao znanosti i njenu »marginalizaciju« kao profesije. Ili, kako piše J. H. Fichter (1984): »Mi izvršavamo polagano samoubistvo kada ne iznosimo sociologiju izvan akademije u svakodnevni život«. To samoubistvo po našem mišljenju nije samo pogubno za sociologiju kao znanost i profesiju, već i za razvoj društva, jer sociologija kao i druge znanosti i profesije služi prvenstveno humanim ciljevima čovječanstva.

Može li se sociologija razvijati kao profesija sa širokom primjenom u društvu? Dilema oko mogućnosti razvoja sociologije kao široko primijenjene znanosti u stvari ne postoji. U SAD-u gdje je primjena sociologije najranije počela i najdalje otišla, pokazuje da je sociologija kao znanost razvijena u tolikom stupnju da može pružati odgovore na nastale probleme kao i ukazivati na moguće alternative razvoja i djelovanja u društvenom sistemu. Stupanj pouzdanosti tih odgovora nije ni viši ni niži nego u prirodnim znanostima (medicini) ili društvenim znanostima (ekonomiji, psihologiji).

Osnovni je problem hoće li se i kada sociologija, kao i druge društvene znanosti (ekonomija, psihologija) razvijati u svim društvima u smjeru široke aplikacije — primjene, te koje su društvene pretpostavke i profesionalno-obrazovne pretpostavke za takav smjer njenog daljnjeg razvoja?

I Društvene se pretpostavke očituju u postojanju potražnje ili »društvene narudžbe« za sociološkom ekspertizom. Potražnja ne nastaje sama od sebe već je produkt cijelog niza akcija i interakcija tj. odnosa znanosti i društva. Sposobnosti znanosti da bude primijenjena (aplikativna) i društva da svoje akcije bazira na znanstvenim pokazateljima.

II S druge strane, razvijanje, širenje i afirmacija sociološke ekspertize značilo bi da se sociologija od tipične profesorske profesije, što znači orijentaciju na prenošenje i širenje znanja, te akademske i istraživačke orijentacije, oformi i kao široko primijenjena profesija. Takvo profesionalno djelovanje znači i bitno drugačiju profesionalnu orijentaciju. Profesionalna se

orijentacija treba okrenuti od dominantno intelektualističke, profesorske orijentacije ka uslužnoj orijentaciji (Parsons, 1939). Uslužna orijentacija prema korisnicima, naručiocima usluga obavezan je dio takvog profesionalnog djelovanja. To ni u kom slučaju ne dovodi u pitanje pridržavanje profesionalnom etikom propisanih normi, dakle cijele poznate diskusije o »servants of power«. Dapače, to bi samo uvjetovalo daljnji razvoj i detaljizaciju profesionalnog etičkog kodeksa.

Ova orijentacija vodi ka mogućnosti da se bude sposoban pružiti uslugu svakom naručiocu ekspertize, bez obzira na naše individualne ili znanstvene interese i sklonosti. Upravo po toj uslužnoj orijentaciji razlikuje se primijenjena sociologija od tradicionalne — akademske ili konvencionalne sociologije kako je nazivaju Rossi i Whyte, (1983). Također je jasno da primijenjena sociologija upotrebljava iste teorije, metode i tehnike kao i konvencionalna sociologija. Međutim, kako pokazuje H. E. Freeman i P. H. Rossi (1984) postoji niz elemenata po kojima se razlikuje rad konvencionalnih sociologa od rada primijenjenih sociologa. Konvencionalni sociolog u skladu s akademskom slobodom, a prema vlastitim intrinzičnim interesima bira subjekt i problem svoga rada. Pri radu se drži apsolutne znanstvene procedure i zaočupljen je unutrašnjom validnošću svoga rada, te je sklon uočavati teorijsko značenje svoga rada. Nagrada za njegov rad je objavljivanje u znanstvenom časopisu i vrednovanje od strane njegovih profesionalnih kolega.

Primijenjeni sociolog nema mogućnosti odabira predmeta svoga rada. Njemu je zadan problem kojega mora istražiti i ponuditi rješenja. Pod direktnim je pritiskom i nadzorom naručioca koji nije sociolog. U radu je usmjeren težnjom da dođe bar do nekih podataka koji mu omogućuju rad i ne bira metode kako da do podataka dođe. Njegov rad mora biti upotrebljiv naručiocu i zbog toga je rađen tako da ga mogu shvatiti i ne-sociolozi. Nagrada primijenjenom sociologu je da se shvati i prihvati njegov nalaz i da taj nalaz bude potka za savjet naručiocu, te da se upotrijebi pri donošenju odluka.

Ova bitna razlika između rada konvencionalnog i primijenjenog sociologa nadopunjuje se još i posebnim problemima karakterističnim za primijenjeni ili uslužno orjentirani rad. Autori ovoga rada su i sami bili suočeni s nizom problema koje na takav način ne susreću u konvencionalno akademskom sociološkom radu.

Prvo, vremenski rokovi u kojima se zadani problem mora istražiti su sa stanovišta konvencionalnog sociološkog pristupa nerealno kratki za istraživački rad. Prema tome tu se uvijek mora brzo djelovati i tražiti najkraći i najefikasniji način da se dođe do podataka za rad. Naravno da to sa stanovišta kreativnog rada često podrazumijeva prihvaćanje prvog rješenja koje ugledamo, ali koje naravno ne mora biti i najoptimalnije. Međutim vrijeme je ograničavajući faktor i s njim se mora računati.

Drugo, materijalna sredstva koja stoje na raspolaganju vrlo su mala za konvencionalni istraživački rad. Zbog toga se traži najbolje rješenje u okviru ponuđenih sredstava, ne i stvarno najbolje sa stanovišta znanstvene procedure.

Treći je problem vezan za česta ograničenja ili zabrane da se rezultati nekog primijenjenog rada objave ili koriste u znanstvene svrhe. Posljedica je da sa stanovišta konvencionalne sociologije, sociolog koji radi primijenjeno ima malo ili uopće nema objavljenih radova po kojima se onda vrednuje u znanstvenoj sociološkoj javnosti. Prema tome on je u situaciji da bude vrednovan jedino od nesociologa (korisnika svojih usluga), a ne od profesionalnih kolega. Ova činjenica ima dugoročno ozbiljne posljedice. Povećava se razmak između primijenjenih sociologa i akademske sociološke javnosti i smanjuje se stupanj integriranosti primijenjenih sociologa u vlastitu profesiju. Koliko je to ozbiljan problem i kakva je tendencija njegovog razvoja najbolje vidimo tamo gdje je primjena sociologije najdalje otišla, u SAD-u. Unutar socioloških udruženja pojavljuje se ozbiljna podjela na »campus sociologist« i »noncampus sociologist«. Posljednji nastoje oformiti svoje samostalno profesionalno udruženje budući da svoje stručne interese ne mogu dovoljno dobro ostvariti u zajedničkom udruženju gdje dominiraju problemi opće akademske znanstvene prirode, a ne konkretne aplikacije. Pokušaj mirenja tih dviju struja koje se javljaju najbolje se vidi iz inauguralnog govora za predsjednika Southern Sociological Society 1983. g. J. H. Fichtera (1984). U tom govoru on pokušava ukazati na jedinstvo sociologije i kao primijenjene i kao akademske istraživačke orijentacije koja samo kao jedinstvena jest cjelovita i služi humanim ciljevima.

Četvrti problem koji se javlja kod rada primijenjenog sociologa je poseban tip odgovornosti. To nije samo odgovornost znanstvenika da se drži stroge znanstvene procedure i korektne interpretacije podataka. To nije samo rad koji nikoga konkretno ne dira i koji je upućen samo znanstvenoj javnosti. To je konkretna odgovornost tipična za sve primijenjene profesije čija profesionalna ekspertiza je potka za donošenje konkretnih odluka. Odluke se uvijek tiču konkretne ljudske situacije prema tome sociološka ekspertiza direktno utječe na organizacije, grupe i pojedince. Odgovornost je konkretna, spuštena u svakodnevni život, a ne samo principijelna odgovornost prema znanosti.

III Razmotrimo sada obrazovne pretpostavke za razvijanje primijenjene sociologije. Treba li nešto mijenjati u obrazovanju sociologa? Neosporno treba nešto **dati** u sociološkom obrazovanju tj. osim socioloških teorija i metodološkog kompleksa treba u posebnim sociologijama uvoditi **konkretne primjere primjene sociologije** u pojedinim područjima. (Za razliku od industrijske sociologije, toga je vrlo malo npr. u sociologiji kulture.) Naravno da je to dugoročan i težak zadatak jer u pojedinim posebnim sociologijama ima malo primjera aplikacije. Malo primjera ima i zbog toga jer se primjena sociologije nije svagdje jednako razvila, a i tamo gdje se razvila primijenjeni sociolozi malo pišu o tome ili im se to ne objavljuje jer ne odgovara propisanim kriterijima znanstvenog rada. Međutim, ohrabrujuća je činjenica da u suvremenoj sociološkoj literaturi sve češće nalazimo naslove koji upućuju da se radi o primijenjenoj sociologiji npr. Applied Sociology (Freeman E. H., Whyte W. F, P. Rossi, R R Dynes 1983)

Osim promjena u konkretnim obrazovnim sadržajima važna je **drugačija vrijednosna orijentacija** u procesu profesionalne socijalizacije. To znači da

umjesto isključive dominacije imagea široko obrazovanog intelektualca (kakav dominira i u profesionalnoj socijalizaciji filozofa (Becker, S. H., Carpes J. 1956) treba poraditi i na ekspertističkoj socijalizaciji i uslužnoj orijentaciji. Razvijanje takve socijalizacije i orijentacije proizaći će iz tipa obrazovanja u kojem ima više konkretnih primjera primjene sociologije, ali i iz višeg vrednovanja rada primijenjene sociologije od strane akademskih sociologa koji prenose sociološko znanje i utiču na neformalnu profesionalnu socijalizaciju (Abrahamson M., 1967). Taj zaokret u profesionalnoj socijalizaciji i orijentaciji pripremao bi sociologe za aplikativni rad.

Uvođenje **obavezne prakse** u toku studija ili poslije završenog studija, omogućilo bi da se sociolozi upoznaju s različitim profesionalnim ulogama i onima koje su aplikativnog karaktera. Time bi njihova profesionalna socijalizacija bila potpunija i otvorenija za različite aplikativne situacije.

Promjene se moraju odražavati i na radu profesionalnih društava. Ona moraju vršiti diseminaciju novih znanstvenih dostignuća, ali i upoznavati i ukazivati na različite aplikacije sociologije. To će povećati interes primijenjenih sociologa za profesionalno udruženje i povećati stupanj integracije u sociološku profesiju. Dugoročno će to također djelovati na zadržavanje i razvijanje kozmopolitske orijentacije (Gouldner W. A., 1957, Županov, J. 1977.) primijenjenih sociologa ili orijentacije na vrijednosti i norme vlastite profesije umjesto lokalističke orijentacije tj. orijentacije na ciljeve i vrijednosti radne organizacije koji počinju s vremenom dominirati kada se smanjuje stupanj integracije u profesiju. Da je to već kod nas na djelu pokazuje anketa koja je bila provedena među sociolozima (J. Lažnjak 1984). Odaziv na tu anketu bio je prvenstveno kod sociologa koji rade u akademskim, obrazovnim ili istraživačkim institucijama, dok kod onih koji su zaposleni u različitim drugim organizacijama odaziva nije bilo. Iz ovoga možemo uvjetno zaključiti da nisu zainteresirani da participiraju u sociološkim krugovima te da je njihov referentni okvir djelovanja radna organizacija, a ne profesija. To je i razumljivo pošto svoju radnu afirmaciju prvenstveno i jedino doživljavaju u organizaciji, a ne i unutar profesije.

Sve profesije imaju svoju praksu, međutim očito postoje razlike među profesijama u stupnju integriranosti onih koji djeluju u različitim oblicima primjene, s akademskim krugovima oko kojih se onda formiraju profesionalna jezgra i profesionalna društva. Medicinska je profesija poznata po visokom stupnju integracije svih svojih članova, a razlog vjerojatno leži u jednakoj valorizaciji teorijskog i istraživačkog rada i praktičnog rada (ako ne i veće valorizacije ovoga posljednjeg). Svaka dobro organizirana profesija radit će na stalnoj integraciji svih svojih članova. To može činiti ako zadovoljava interese (akademske, istraživače, aplikativne) svih svojih članova i jednako ih valorizira.

Kakva je situacija s primjenom sociologije u Jugoslaviji?

Premda je u posljednjih trideset i pet godina sociologija u Jugoslaviji, startajući od nule, zabilježila spektakularan razvoj, ona ipak nije prešla Rubikon u smislu društvenog priznanja njezinog statusa. U najmanju ruku, ona nije potrebna, a u najgorem slučaju, ona je anatemizirana kao »kriti-

zerska«, da ne kažemo neprijateljska aktivnost. Ako sociologija želi preživjeti i afirmirati se kao profesija ona se ne može ograničiti na funkciju društvene kritike, premda »postavljanje dobrih socioloških pitanja mora na neki način poremetiti službena tumačenja društva« (Smitenko Alex, 1975), niti se može ograničiti na »sociološko prosvjećivanje«, tj. na diseminaciju socioloških pojmova i načina mišljenja, premda je i to njezina veoma značajna funkcija. Sociologija mora razviti posebnu ekspertizu u primjeni sociološkog znanja na analizu i rješavanje konkretnih društvenih problema. Sa specifičnom ekspertizom, koju samo sociolog može dati, sociologija stoji i pada kao profesija. Najveća razlika između jugoslavenske i američke (ili britanske) sociologije nije u teorijskoj razini, već upravo u stupnju aplikacije: u tim se zemljama sociološka ekspertiza primjenjuje u širokim razmjerima kao nešto što se samo po sebi razumije (o čemu svjedoči opsežna literatura koja ima primijenjeni karakter, uključivši i priručnike) — dok je u nas primjena rijedak događaj.

Dakako, primjena sociološkog znanja moguća je na svim područjima društvenog života — od političkog sistema pa do izučavanja mode. No posebno važno područje primjene svakako je privreda, odnosno privredna organizacija. Tu važnost ne treba mnogo dokazivati: s jedne strane, privreda ima egzistencijalno značenje za čitavo društvo (što najbolje vidimo u situaciji ekonomske krize), a s druge strane, radničko samoupravljanje u privredi je kamen temeljac samoupravnog socijalizma. Stoga ćemo se, primjera radi, pozabaviti primjenom sociološkog znanja u privredi.

Ukratko ćemo naznačiti nekoliko glavnih pravaca sociološke ekspertize u privredi:

1. Tradicionalno područje sociološke ekspertize jesu klasični problemi što ih proizvodi industrijalizacija ljudskog rada ili, da se izrazimo Mayoovim terminom, »ljudski problemi industrijske civilizacije« (Mayo Elton 1960). To su, naravno, dekvalifikacija, rutinizacija, parcelizacija rada i njihovi mentalno-bihevioralni korelati (monotonija, alijenacija, fluktuacija, apsentizam — često prikriiven u obliku bolovanja, sukobi i sl.). Izraživanje tih problema treba da posluži naporima na crti humanizacije i demokratizacije radnog procesa kao što je restrukturiranje radnog mjesta (work design), koje uključuje horizontalno i vertikalno proširenje zadatka (job enlargement i job enrichment), stvaranje autonomnih radnih grupa i druge mjere. Na tom području već postoji znatna literatura i velika iskustva u drugim (osobito u skandinavskim) zemljama, pa je u prvom redu praktično pitanje da se i jugoslavenski sociolozi angažiraju na rješavanju tih problema.

2. Drugo područje, za nas posebno značajno, bilo bi osmišljavanje velikih organizacijskih promjena što ih nameće samoupravni koncept decentralizirane strukture, a koje se u nas provode isključivo na temelju normativno-ideološkog shematizma zanemarujući organizacijsku teoriju, pri čemu se pod ideološkom fasadom kriju često »vječni principi« klasične organizacijske teorije. »Ourizacija«, »deourizacija« i »integracija« trebali bi biti naučno zasnovani projekti organizacijske i društvene promjene: »koncept federativne organizacije« zahtijeva znanstveno ispitivanje pretpostavki uz koje se on može ili ne može primijeniti, umjesto da se apologetski brani ili en bloc odbacuje.

3. Treće područje bili bi investicijski projekti. Bez ekonomske ekspertize investicijski projekt se ne može zamisliti — ali nikome ne pada na pamet da je tu potrebna i sociološka ekspertiza. Potrebno je ispitivanje radne snage: da li lokalna sredina može dati dovoljno radne snage: ili je potreban »uvoz« iz drugih krajeva. Pri tom se mora ispitati kakve će biti socijalne konzekvencije »unutarnjeg gastarbajterstva«, posebno kakve će socijalne dislokacije to izazvati u lokalnoj sredini.

4. Četvrto područje su procesi industrijalizacije-dezindustrijalizacije u lokalnim i regionalnim okvirima, što je uvjetovano napuštanjem tradicionalnih industrija i uvođenjem »visoke tehnologije« (high technology, kako to nazivaju Amerikanci). Ta je problematika eminentno interdisciplinarno područje, s važnim udjelom sociologije.

5. Peto područje je marketing, osobito u njegovu razvijenom obliku koji teži kompleksnom planiranju društvenih potreba, što je tendencija u najrazvijenijim zemljama. No, i kod nas su marketinška istraživanja nezamisliva bez socioloških koncepata (npr. bez pojma grupe nema »segmentiranja tržišta«) i metoda (sociološke ankete). Sociologija spontano prodire u područje marketinških istraživanja, ali profesionalnih sociologa još nema u marketinškim službama i timovima.

6. Ali najvažnije područje aplikacije bile bi, sociološke ankete u kolektivu u funkciji samoupravne demokracije. Bilo bi ne samo logično nego i potrebno da uz godišnji poslovni izvještaj (završni račun) bude podnesen radničkom savjetu i izvještaj o (ne)zadovoljstvu radnika postignutim poslovnim rezultatima, poslovnom politikom, profesionalnom upravom, samoupravljanjem u kolektivu, raspodjelom, unutarnjim odnosima. Uprava bi trebala da se dobro »preznoji« odgovarajući na pitanja prema nalazima sociološke ankete. To bi značilo godišnju kontrolu umjesto četverogodišnjeg (često izmanipuliranog) reizbora. Uprava koja ne uživa povjerenje kolektiva treba da napusti kormilo bez obzira na trajanje mandata. Upravi koja uživa povjerenje kolektiv (a ne zakon) treba dati slobodne ruke u vođenju poslova — ali i da traži odgovornost za rezultate. U takvoj bi situaciji uprava morala stalno sondirati da li još uživa povjerenje kolektiva, na kakav će odaziv naići njezine ideje i projekti — ukratko »zvjezdana navigacija« umjesto nametanja i manipulacije. Ali to bi zahtijevalo modernizaciju cjelokupnog procesa odlučivanja: prijelaz od birokratski formaliziranog »samoupravnog odlučivanja« na stvarnu kontrolu kolektiva koja se oslanja na naučne ankete, od formalnog samoupravnog pokrića na stvarnu odgovornost, od politizirane kadrovske kombinatorike na stvarni izbor i izglasavanje povjerenja. Ukratko: demokratizacija i profesionalizacija umjesto »politicizacije«.

7. Konačno, sociološke bi ankete trebale biti oruđe demokratske kontrole nad ekonomskom politikom »vlade« (od općine do federacije) — povremene ankete o mjerama koje se već primjenjuju i onima koje se tek najavljuju. To ne bi bila zamjena za delegatsko odlučivanje, nego informacijska baza bez koje to odlučivanje nema smisla. Sociološka bi anketa bila itekakav instrument za konzultiranje delegatske baze.

Ako imamo na umu navedene mogućnosti sociološke ekspertize, sociolozi bi — ili kao pojedinci ili u okviru posebnih službi i istraživačkih jedinica — trebali biti locirani:

- u radnim organizacijama (osobito većim)
- u privrednim komorama
- u sekretarijatima za privredu DPZ
- u zavodima za plan
- u sindikatima.

A pored toga, trebali bi postojati posebni instituti ili centri specijalizirani za pružanje usluga privredi i za »sociološki konzalting«.

A kakvo je današnje stanje? Na žalost, nemamo nikakvih sistematskih podataka o tome gdje sve rade sociolozi i što rade. Ako je suditi po stanju u SR Hrvatskoj, mi smo gotovo na nuli. U radnim organizacijama (čak i u onim najvećima) nema radnog mjesta sociologa. U nekima ćemo tu i tamo sresti sociologa (po diplomu), ali na sasvim drugim poslovima (kao prodavača, sekretaricu i sl.). U drugim je organizacijama profesionalni sociolog rijedak gost, i pitanje je što tamo stvarno radi. Službe, centri, specijalizirani instituti uglavnom ne postoje. A čak i tamo gdje postoje, ne služe svrsi. Tako u jednoj velikoj privrednoj organizaciji u Hrvatskoj postoji manja grupa sociologa koji stvarno istražuju među radnicima. Ali rezultati idu u ladicu — rezultati ne dolaze čak ni do članova poslovnog odbora, a kamoli do članova radničkog savjeta. O statusu tih istraživanja govori i jedan tehnički podatak: premda je u toj organizaciji obrada podataka kompjutorizirana, sociološke se ankete obrađuju ručno!

Koji su uzroci današnjeg stanja?

Prije svega, ako bi se nekim čudom odjednom otvorile sve naznačene linije sociološke ekspertize u privredi, da li bi naša današnja sociologija mogla odgovoriti takvom izazovu? Da li bismo imali dovoljno profesionalnih sociologa? I da li su sociolozi koji diplomiraju na našim odsjecima i katedrama za sociologiju dovoljno osposobljeni za takvu ekspertizu? Dakako, to su retorička pitanja. Naravno da ne bismo imali dovoljno sociologa — ali to bi bio samo argument da se poveća upis studenata na sociologiju. Naravno da sadašnji diplomirani sociolozi nisu dovoljno educirani za ekspertizu u privredi: izobrazba je orijentirana uglavnom prema teorijskim predmetima, ima malo praktikuma, nedostaje primijenjene literature, a o tome smo već nešto naprijed kazali. Ali povećanje potražnje za sociološkom ekspertizom izvršilo bi pritisak na fakultete da prilagode nastavu tim potrebama. Stoga, nije glavni problem u broju i izobrazbi diplomiranih sociologa: glavni je problem u pomanjkanju »društvene narudžbe«. A zašto u nas nema »društvene narudžbe« za sociološko istraživanje?

Nekoliko smo se puta susreli sa žestokim otporom i odlučnim odbijanjem sociološkog istraživanja konkretnih društvenih problema. I zanimljivo je da su upotrijebljeni »argumenti« uvijek imali istu strukturu. U razgovoru s jednim generalnim direktorom velike privredne organizacije omogućeno je da se jasno sagleda struktura argumenta pri odbijanju.

Prvi stupanj argumenta: »sve mi znamo«, »nema se što istraživati«. Ako mu na konkretnim primjerima dokažete da neke stvari ni on ni nitko drugi točno ne zna, on tada prelazi na drugi stupanj.

Drugi stupanj argumenta: ako nešto i nije poznato, »to vi ne možete otkriti«, »vi nemate egzaktnih metoda«. Dakako, to je čisti »argumentum ignorantiae«. U biti sugovornik se nije razlikovao od strine koja ne vjeruje da umjetni sateliti kruže oko Zemlje, već je to poricala govoreći da su sateliti izmišljotina američke i ruske propagande. No, ako ga uspijete uzdrmati u tom njegovom blaženom vjerovanju da sociologija ne raspolaže metodama za istraživanje veoma kompleksnih pojava, on tada prelazi na treći stupanj.

Treći stupanj argumenta: »ako vi i otkrijete stvari, ništa se neće izmijeniti«, tj. aplikacija vašeg znanja nije moguća. Ovaj argument ima, na žalost, stvarnu težinu. Jer u nas se sistem samoupravljanja u praksi razvijao kao u krivom ogledalu: umjesto da samoupravni proces daje priliku svakom članu kolektiva da doprinese rješavanju zajedničkih problema, on omogućuje svakom članu kolektiva da blokira nova rješenja. Ali nije riječ samo o članovima radnih kolektiva — riječ je o brojnim institucijama u sistemu od kojih svaka može sipati pijesak pod kotače. Sve su karte složene protiv promjene — a za status quo. Ali, treba li se pomiriti s izvrtanjem osnovnog smisla samoupravljanja? I da li je ta blokada tako neprobijna da se u privrednim organizacijama ništa ne bi dalo izmijeniti?

Koji su širi faktori pomanjkanja »društvene narudžbe«? Naveli bismo ovdje tri faktora koji su nam se učinili veoma značajnim.

(1) Prvi je faktor »religiozna struktura svijesti« privrednih i političkih elita u etatiističkom društvu (Horvat Branko, 1984), od kojeg se još ni mi nismo sasvim odlijepili. Elita »sve zna« (»mudro rukovodstvo«). Ona ima intuiciju (prst na čelo pa razmišljaj od početka), ona ima »svete knjige« u kojima je sve zapisano. Nauka, koja umjesto vjerovanja postavlja pitanja, jest provokacija i svetogrđe.

(2) Drugi faktor je »zdrav razum« (common sense) kao antiteza znanstvenom mišljenju i istraživanju. Čemu neke znanstvene metode kad je zdravorazumsko razmišljanje dovoljno? Na području tehnike i tehnologije, pa možda i ekonomije, znanstveno-stručne metode jesu potrebne — ali za razumijevanje društvenih pojava i problema, zar tu nije dovoljan zdrav razum? Naravno, mnoge su zdravorazumske propozicije znanstveno točne i čine korisne djeliće ljudskog znanja, ali se i mnogi zdravorazumski zaključci temelje na neznanju, predrasudama i pogrešnom tumačenju. »Zdrav razum, kao i tradicija, čuva u sebi narodnu mudrost i narodne besmislice, a zadatak je znanosti da razluči jedne od drugih.« (Horton P. B., Hunt L., 1968).

»Zdravorazumsko« razmišljanje je naše historijsko nasljeđe od kojeg ne možemo pobjeći i koje je, u mnogim svakodnevnim situacijama, sasvim dovoljno kao vodič za ponašanje. Ono se akumuliralo tisućama godina, dok je znanstveno istraživanje prirodnog svijeta staro tek kojih tri stotine godina, a znanstveno istraživanje društva još znatno mlađe. Ali je zato čovjek u posljednjih tri stotine godina više saznao o svijetu u kojem živi negoli u prethodnih deset tisuća godina. Stoga je nametanje zdravog razuma kao arbitra znanosti i smiješno i apsurdno. Međutim, postoje faktori u našem društvu koji jačaju upravo tu tendenciju.

(a) Prvi je faktor »informativna blokada«, u kojoj se nalazimo već pet godina (Županov J. 1983), i koja će, nastavi li se, dovesti do provincijalizacije naše znanosti uopće.

(b) Neke tendencije u reformi usmjerenog obrazovanja — stavljajući naglasak na parcijalizaciju i »funkcionalizaciju« znanja umjesto na bazične principe naučnog mišljenja koji su isti za sve nauke — neizbježno su usmjerene nametanju zdravorazumskog mišljenja.

(c) Voluntarističko administriranje, koje sve više hvata maha, temelji se dobrim dijelom na zdravom razumu (ako nije u sukobu čak i s njim). Zdrav razum je njegova operativna teorija a ideologija je samo racionalizacija.

(3) Treći su faktor »ušančeni interesi«. Dosadašnje iskustvo ukazuje da iza svih prigovora sociološkom istraživanju (»sve se već zna«, »ne može se ispitati«, »ne može se ništa učiniti«) leže vrlo opipljivi interesi da se stvari ne ispituju. U jednom slučaju pokazalo se da su to bili čisti privatni interesi; u drugom slučaju, to su interesi jednog sloja koji se nalazi u »sendviču« između radničkog nezadovoljstva i pritiska politokracije. U manipuliranju radnicima i »prijateljskom uvjeravanju« između industrijske i političke birokracije ne igra se otvorenim kartama i, ako se informacija ne može sačuvati za sebe kao karta u rukavu, onda bolje da se takva informacija i ne proizvede.

Ali, kad bi se naša privreda i društvo i »otvorili« prema sociološkoj ekspertizi, sociolozi bi se i tada suočili s intresima — bolje rečeno, tek bi se tada suočili. Dominantni interes u radnoj organizaciji (a to isto vrijedi i za širu zajednicu) nastojao bi pretvoriti sociologe u »sluge moći« (servants of power). To se, uostalom, dogodilo prvim industrijskim istraživačima u Americi, pa je nova disciplina i dobila pogrdne nazive kao »managerial sociology« (menadžerska sociologija), »plant sociology« (tvornička sociologija) i nadalje »cow sociology« (najbolji bi prijevod bio »sociologija muženja«). »Najteža optužba što se može podići protiv tih istraživanja sastoji se u tome što ona nekritički prihvaćaju koncepciju same industrije o radnicima kao sredstvima kojima treba manipulirati i prilagođavati ih impersonalnim ciljevima. Vjerovanje da je čovjek sam sebi svrha pokopano je pod mašinom, i društvena nauka tvorničkih istraživača nije nauka o čovjeku, već sociologija muženja« (Bell Daniel, 1949).

No danas su to »tempi passati« čak i u Americi. Industrijska se sociologija emancipirala od »sociologije muženja« i etablirala se kao prava znanstvena disciplina. Premda na području aplikacije mnogi sociološki »tehničari« (Horton V. B. i Hunt L. 1968) vjerojatno i danas djeluju kao »sluge moći«, pa se rezultati njihovih anketa nigdje ne objavljuju, nego se čuvaju kao poslovna tajna, ipak glavni trend u sučeljavanju između dominantnih interesa i sociologije nije više služenje moći nego kooptacija znanosti u sistem dominacije, pri čemu znanost postaje ideologija koja racionalizira moć, i ujedno sredstvo represije (Perko—Šeparović, 1983).

Ipak, sociologija u zapadnim društvima nije bez šansi da kao autonomna disciplina primjenjuje svoju ekspertizu na društvene probleme. To joj

omogućuje interesni pluralizam u društvu. U sistemu gdje je pluralizam interesa institucionaliziran, svaki interes — da bi bio društveno priznat — mora se javno artikulirati, a to znači i javno braniti društveno prihvatljivim argumentima. A društveno prihvatljivi argumenti, u jednom scijentiziranom društvu, jesu znanstveni ili bar kvaziznanstveni argumenti. Suprotstaviti se argumentima koji se zasnivaju na sociološkim istraživanjima moguće je samo pozivom na druga sociološka istraživanja — tu anateme i istjerivanje đavla (a najmanje pomoću Belzebuba) nikome ne padaju na pamet. Svaki interes je potencijalni naručilac sociološkog istraživanja ili »protuistraživanja«. Na kraju se neka istraživanja naručuju kao što se naručuju meteorološke prognoze (ispitivanje javnog mnjenja).

Naša se sociologija u tom pogledu nalazi još u diluvijalnom dobu. Naš sociolog ne može postati čak ni sluga moći — bar ne kao sociolog. Ako želi da služi dominantnom interesu, mora se najprije odreći struke: njezina kategorijalnog aparata, njezine etike, njezinih metoda. Još je manje moguća njegova kooptacija u sistem dominacije (kao sociologa) jer elite moći visceralno ne podnose »partnerstvo« (tj. ravnopravnu recipročnu komunikaciju). Osuđen da sačuva svoj znanstveni virginitet, može li on ipak naći neku šansu u »pluralizmu samoupravnih interesa« u našem društvu? Na žalost, ako se »pluralizam samoupravnih interesa« koncipira kao — i svodi na — pluralizam teritorijaliziranih elita i »njihovih« poduzeća, pri čemu nema javne artikulacije interesa (ili je zamjenjuje nemušti birokratski jezik »stavova« i rezolucija) onda tu nema mnogo šansi za objektivno i »korisno« sociološko istraživanje.

No, bez obzira na to da li će se današnji ograničeni pluralizam interesa, koji ima svoje korijene u određenim »nepriznatim« koalicijama u društvu, razviti u neke neokorporatističke oblike rješavanja sukoba interesa u društvu, valjalo bi držati na umu opasku Starka i Sabela (1982) da je »interesno pogađanje« (interest bargaining) i na Istoku i na Zapadu rezultat blokirane ili nerazvijene demokracije. Koliko god ta ograničena demokracija može, u nekim uvjetima, stvoriti prostor za sociološku ekspertizu, tek pun razvoj samoupravne demokracije širom otvara vrata sociološkoj ekspertizi. Sociologija ne bi trebala da se stidi da postane instrument demokracije, humanizacije života i civilizacijskog napretka. To bi bio najbolji put da sačuva svoj dignitet i kao znanstvena disciplina i kao profesija. Težak put ali vrijedan truda.

BILJEŠKE

- Abrahamson Mark (1967): "The Professional in Organization", Rand McNally and Company, Chicago, 1967.
- Becker S. Howard and Carpes J. (1956): "The Elements of Identification With an Occupation", **American Sociological Review**, Vol. 21, No. 3, June 1956.
- D. Bell u časopisu **Fortune** od siječnja 1947. Citirano iz »Deep Therapy on the Assambly-line", UAW—CIO Ammunition, vol. VII, no. 4, 1949.
- Fichter H. Joseph (1948): "Sociology of Our Times", **Social Forces** Vol. 62, No. 3, 1984.

- Freeman E. Howard and Peter H. Rossi (1984): "Furthering the Applied Side of Sociology", **American Sociological Review**, Vol. 49, No. 4, August 1984.
- Gouldner W. A. (1957): "Compolitans and Locals", **American Science Quarterly**, Decem. 1957.
- P. B. Horton i L. Hunt (1968) "Sociology", sec. ed., McGraw, New York 1968, str. 6—7. Koliko »zdrav razum« može omanuti, pokazuje komentar P. F. Lazarsfelda o rezultatima monumentalnog projekta empirijskih istraživanja u američkoj vojsci u vrijeme Drugog svjetskog rata koji je poznat pod nazivom **The American Soldier** (S. A. Stouffer et al., *Studies in the Social Psychology of the World War II*, vol. 2, *The American Soldier: Combat and Aftermath*, Princeton University Press, Princeton, N. J. 1949). Lazarsfeld navodi šest propozicija za koje bi se svaki čovjek zdrava razuma zakleo da su točne. To su:
- Bolje obrazovani ljudi pokazali su više psihoneurotskih simptoma nego manje obrazovani.
 - Ljudi seljačka porijekla lakše su podnosili vojnički život nego ljudi gradskog porijekla.
 - Južnjaci su bili sposobniji da izdrže vruću klimu na otocima južnog mora nego sjevernjaci.
 - Redovi bijelci pokazivali su veću sklonost da postanu podoficiri nego crnci.
 - Crnci s juga više su voljeli da imaju bijele oficire s juga nego sa sjevera.
 - Dok je trajala borba ljudi su više težili da se vrate u Sjedinjene Države negoli nakon kapitulacije Njemačke.
- Međutim, »svaka od ovih izjava direktno je suprotna onome što je stvarno nađeno«. (Lazarsfeld, *The American Soldier: An Expository Review*". **Public Opinion Quarterly**, XIII, 1949, str. 380). Ukratko, nalazi u **The American Soldier** potvrdili su lekciju kojoj nas je učio Durkheim u svojim **Pravilima sociološke metode**, a koju su ponovili Park i Burgess u svom **Introduction to the Science of Sociology**: »da su dojmovi zdravog razuma nejasni i nepouzđani, i da društveni svijet možemo spoznati samo putem mukotrpnog istraživanja«. (Johan Goudsblom, **Sociology in the Balance**, Basil Blackwell, Oxford 1977, str. 55). Horton i Hunt razlikuju ove uloge sociologa: (1) znanstvenik i učitelj, (2) konzultant za vođenje politike, (3) tehničar i (4) aktivnost. Uloga tehničara postavlja pitanje etike i znanstvenog integriteta (op. cit., str. 35—39).
- Lažnjak Jasminka (1984): »Studij sociologije i radno iskustvo sociologa«, diplomski rad, Filozofski fakultet Zagreb, Odsjek za sociologiju.
- E. Mayo (1960): "The Human Problems of an Industrial Civilization", The Viking Press, New York 1960. Branko Horvat, **Politička akademija socijalizma**. Globus, Zagreb 1984, str. 37—48. Vidi o religioznoj strukturi svijesti u etatiškom sistemu.
- Perko Šeparović (1983): »**Tehnologija — moć — samoupravljanje**«, Zagreb, Samobor.
- Parsons Talcott, (1939): »The Professions and Social Structure, in **Essays in Sociological Theory**, Glencoe, III. 1955.
- Rossi Peter H. and William F. Whyte (1983): "Applied Side Sociology", pp. 5—31 in Freeman E. H., Whyte W. F., Rossi P. H., and Dynes R. R. (eds): **Applied Sociology**, San Francisco: Jossey-Bass.
- Ch. F. Sabel i D. Stark (1982): "Planning, Politics, and Shop-Floor Power: Hidden Forms of Bargaining in Sovjet-Imposed State-Socialist Societies", **Politics and Society**, 11, no. 4, 474—475.
- Alex Sumirenkos (1974): "Comments on Professor", Current Sociological Research in Ukraine, in: Peter J. Potichnyj ed., **Ukraine in the Seventies**, Mosaic Press, Oakville Ont., 1975, str. 148.
- Zupanov Josip (1977): »Inventivni rad i socio-profesionalni položaj tehničkog kadra u industriji«, u knjizi: **Problemi i perspektive interdisciplinarnog rada i obrazovanja**, Zagreb.
- J. Zupanov (1983): »Znanje, društveni sistem i «klasni» interes, **Naše teme**, 7—8, str. 1048—1054.
- Zupanov Josip, Šporer Željka (1984): »Profesija sociolog«, **Revija za sociologiju**, Vol. XIV No. 1—2, Zagreb.

Josip Županov
Željka Šporer

Sociology on the Crossroad

The authors discuss the position of sociology as an academic and as an applied discipline. It is showed that sociology was developing firstly as an academic and than as an applicative discipline in different fields. The authors also discuss the need for changes in professional education of sociologists emphasising the need for an "applied sociologist" and not only for an "conventional".

The authors also discuss the real need for an sociological expertise in Yugoslav society — does society really need a sociological expertise? The authors conclude their presentation pointing out that sociological expertise is very rare in Yugoslavia mostly because of the general idea about sociology as an "common knowledge discipline" and difficulties in promotion of sociology in general in society.

Translated by
O. Čaldarović